

Németh Boglárka

A MOLDAI MAGYAR TÁJNYELV SZÓTÁRÁNAK
ELSŐ KÖTETÉRŐL¹

– *Használati utasítás egy nyelvi időkapuszulához* –

A moldvai magyarok kultúrája és nyelve – gazdagsága és archaikussága révén – az általános kíváncsiság mellett számos tudományterület érdeklődését kivívta. A korántsem homogén moldvai magyar dialektus kutatása a nyelvtudományon belül több diszciplína számára is lényeges eredményekhez vezetett és vezethet a jövőben is. E nyelvjárás feldolgozása deskriptív és elméleti szempontból is kulcsfontosságú a magyar dialektológia, nyelvföldrajz, lexikológia és lexikográfia, valamint kontaktológia területein, sőt – mivel a nyelvváltoztatásban, izoláltsága révén, bizonyos ómagyar kori jellegzetességek is fennmaradtak – a nyelvtörténeti kutatások számára is páratlan lehetőséget biztosít egyes jelenségek beszélt nyelvi korpuszban való tanulmányozására (ez az oka annak, hogy a Magyar Generatív Történeti Szintaxis Kutatócsoport a kódexirodalom mellett moldvai magyar nyelvjárási adatokra is alapoz). A nyelvjárás továbbá fontos adalékokkal szolgál az antropológiai nyelvészet és szociolingvisztika számára. Ez utóbbi diszciplínát a nyelvi attitűdök, nyelvi jogok vizsgálata, illetve a revitalizációs stratégiák kidolgozása kapcsán szokás említeni.

E rövid cikk egy évszázados projekt betetőzéseként elkészített nyelvjárási szótárt, *A moldvai magyar tájnyelv szótárát*, pontosabban annak 2016 őszi megjelenését első kötetét mutatja be. A szótár szerkesztője Péntek János akadémikus, a munkálatokhoz, illetve a szótár alapjául szolgáló korpusz begyűjtéséhez, elkészítéséhez azonban az idők során számos más nyelvész és néprajzkutató is hozzájárult.²

1 Péntek János (szerk.): *A moldvai magyar tájnyelv szótára I/1.*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2016. 523 oldal.

2 Amint a szótár előszavából is kiderül, a munka alapjául szolgáló korpusz Csűrű Bálint, Gálffy Mózes, Artturi Kannisto, Kós Károly, Márton Gyula, Nagy Jenő, Pákozdi Judit, Pávai István, Péntek János, Stuber György, Szabó T. Attila, Szentimrei Judit és Yrjö Wichmann munkáiból állt össze, továbbá Faragó József, Gazda Klára, Halász Péter, Iváncsony Zsuzsa, Murádin László, Pálfalvi Pál, Pozsony Ferenc, Tánzos Vilmos és Virt István járultak hozzá saját gyűjtésű anyaggal a szótár adatbázisához; Cs. Nagy Lajos, Demeter Éva, Fazakas Noémi,

A háromkötetesre tervezett szótár alapjául szolgáló korpusznak és magának a szótárnak a bemutatása előtt célszerű kitérni a nyelvjárás megnevezésére szolgáló terminushasználat kérdésére is, hiszen a szerkesztő nem ok nélkül kerüli a dialektológiában korábban alkalmazott, illetve a ma is közhasználatban lévő *csángó* kifejezés használatát. Péntek János több tanulmányban is részletesen kifejtett érvek alapján mutat rá arra, hogy a *csángó* kifejezés sem a moldvai magyarok népcsoportjának köznyelvi jelöléseként, sem pedig nyelvjárastani terminusként nem szerencsés megnevezés. Ennek egyik oka, hogy a terminus használata következetlennek bizonyult a nyelvjárastani szakirodalomban, hiszen hol a moldvai magyarság egészére, hol pedig annak egy részére (csak a nem *székelyes csángókra*) vonatkoztatták.³ Ennél talán még fontosabb, hogy a *csángó* szó pejoratív jelentéstartalmú, eredetileg gúnynévként volt használatos. Erről Péntek János a következőképpen foglal állást: „A szemantikai bizonytalanságon és következetlenségen kívül ez [a *csángó* szó használata] azért is meggondolandó, mert – noha kénytelen-kelletlen maguk a moldvai magyarok is elfogadták – a név külső megnevezésként, gúnynévként született meg: stigmatizáló, pejoratív, külső szemléletről ered, amely – bizonyos használati körben – végig megtartotta lebecsülő, lesajnáló jelentését. [...] Noha a nyelvcsere, az asszimiláció alapvető folyamatai bizonyára jórészt függetlenek a nyelvi ideológiáktól, annak semmiképpen nem lehetett kedvező, erősítő hatása, hogy általánossá vált a moldvai magyarok számára külső, sértő megnevezés használata, és az sem, hogy nyelvhasználatukat stigmatizálták, azt éreztették velük, hogy az ő beszédük »korcs«, nem igazi nyelv”.⁴

Részben a *csángó* név szolgált kiindulópontul ahhoz is, hogy megalapozatlan eredetlegendák szülessenek velük kapcsolatban, és hogy magyar identitásukat és nyelvük magyar voltát román oldalról is kétségbe vonják.

Hochbauer Mária, Juhász Tihamér, Katona Hajnal, Lőrincz Kinga, N. Császi Ildikó, Nyisztor Tinka, Szikszai Mária és Zsemlyei Borbála az adatrendezés és gyűjtés, valamint a szerkesztés első fázisában működtek közre; az utalásokkal és a harmadik kötet anyagával kapcsolatos munkát (cédulázást, anyagrendezést) P. Dombi Erzsébet végezte el; az értelmezéseket pedig Németh Boglárka fordította angolra és Simoncsics Péter ellenőrizte.

3 Erről bővebben l. Péntek János: A moldvai magyarokról és a *csángó* névről a nyelvföldrajz bizonyosságai alapján. In uő: *Történekek a nyelvben a keleti végeken* I., Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2015.

4 Uo. 177.

A szótár alapkörpusza nagyon sokrétű. Szerepel benne az Yrjö Wichmann által 1906–1907 telén Szabófalváról és környékéről gyűjtött anyag, amelyet halála után Csűry Bálint és Artturi Kannisto jelentetett meg 1936-ban *Wörterbuch des Ungarischen Moldauer Nordcsángó- und des Hetfaluer Csángódialektes nebst grammatikalischen Aufzeichnungen und Texten aus dem Nordcsángódialekt* (CsángSz.) címmel; az 1949–1962 között lejegyzett, Gálffy Mózes, Márton Gyula, Szabó T. Attila szerkesztette, illetve Murádin László és Péntek János által kiadásra előkészített *A moldvai csángó nyelvjárás atlaszának* (CsángA.) kérdőíves adatai; a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar és Általános Nyelvészeti Tanszékének archív anyaga, amelyet szintén az atlasz gyűjtői jegyeztek le, és amelybe bekerültek Márton Gyulának *A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai* (Csrk.) és az *Igetövek, igei jelek és személyragok a moldvai csángó nyelvjárásban* című munkáihoz felhasznált (MGyIge.) utólagos gyűjtései, illetve Csűry Bálint bogdánfalvi, Balogh Ödön csügései gyűjtései és Bosnyák Sándor hiedelemközléseinek szóanyaga; az 1987–1992 között kiadott *Magyar néprajzi atlasz* (MNA.) anyaga; az 1995–2011 között közölt *A romániai magyar nyelvjárások atlaszának* (RMNYA.) anyaga; dr. Kós Károly, Szentimrei Judit és Nagy Jenő 1981-es *Moldvai csángó népművészet* (CsNm.) című munkája; valamint Halász Péternek számos, állattartással, növénytermesztéssel és földrajzi nevekkal kapcsolatos munkája.

A „csángó szótár” elkészítése tehát 110 éve szerepel megvalósítandó célként a magyar dialektológiában, a munkát ugyanis nyelvjáráskutatásunk néhány kiváló alakjának sajnálatos halála időről időre szüneteltette: Yrjö Wichmann 1906–1907-os gyűjtését már nem adhatta ki, ez a feladat később Csűry Bálintra és Artturi Kannistóra hárult. Csűry szintén tervezte a Bogdánfalván végzett gyűjtése megjelentetését, ám 1941-ben hirtelen elhunyt, munkája pedig 1944-ben, Debrecen bombázásakor megsemmisült. Ez után Szabó T. Attila szeretne volna folytatni a munkát a tanszéki archív anyag alapján, de az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* munkálatai mellett erre már nem keríthetett sort. Végül Márton Gyula kezdte el közvetlenül halála előtt a tájnyelvi szótár szerkesztését, ám csak néhány szócikk megszerkesztésére jutott ideje.

A fentebbi felsorolásból nemcsak a korpusz sokrétősége tűnik ki, hanem az is, hogy a felhasznált anyag nagy része a múlt század elejéről, illetve közepéről származik. Amint azt Táncczos Vilmos megjegyezte a

szótár bemutatásakor,⁵ ez az időtényező a munkát részben történeti jellegűvé teszi. Ezt a történeti jelleget csak erősíti a tény, hogy a moldvai magyar nyelvjárást beszélő közösség visszafordíthatatlannak tűnő, folyamatos és gyors nyelvcsere megy keresztül, melynek következtében jelen szótár esetében fokozottan érvényes a bemutató címében említett „időkapszula” jelleg. A tárgyalt dialektus átalakulási folyamatait Péntek János ekképp összegzi a szótár előszavában: „A moldvai magyar tájnyelv szókészlete folyamatos változásának három alapvető iránya feltételezhető: az archaizmusok háttérbe szorulása, eltűnése; a kontaktuselemek (románból átvett lexémák és román mintára alkotott szerkezetek) számának növekedése a román nyelvi dominancia, folyamatos nyelvcsere következtében; helyenként a mobilitás és a revitalizációs oktatás eredményeképpen a magyar köznyelvi szavak passzív vagy aktív ismeretének terjedése, esetleg használata”.

A szerkesztő előszavában azt is hangsúlyozza, hogy az említett változási folyamat egyenetlennek tekinthető, hiszen a különböző településeken élő beszélőközösségek (akár az egyes beszélők is) a változás különböző fázisaiban vannak. Ennek az egyenetlenségnek lexikográfiai szempontból is következménye van: sok esetben elhomályosulnak a helyi nyelvváltozatok és a köznyelv, sőt a magyar nyelvváltozatok és a román nyelv határai is. A szerkesztő ezt a nehézséget kiterjedt belső utalásrendszerrel, illetve a szótár tervezett harmadik kötetével igyekszik áthidalni. Az első két kötet a *Moldvai magyar – közmagyar rész*t tartalmazza majd, a harmadik kötet pedig egy illusztrációkkal ellátott *Közmagyar – moldvai magyar* résszel egészíti ki az anyagot, melyben az egyes, magyar köznyelven leírt fogalmakhoz rendel moldvai magyar megfelelőket.

Ugyancsak az említett heterogenitásnak köszönhető, hogy a szótár – a lexikográfia bevett gyakorlatától eltérően – a címszavakat nem törekszik mindenáron köznyelviesíteni, így például – utalások kíséretében – *csürke, esső, feteke, kalán* stb. típusú címszavakat is találunk benne.

A szócikkekben – a köznévi elemek mellett, megfelelő jelöléssel – kisebb számban találunk tulajdonneveket (családneveket, keresztneveket, beceneveket), helyneveket, gyakorító képzős igealakokat, kicsinyítő és becéző formákat, frazeológiai egységeket (köszönéseket, szitkozódá-

5 Elhangzott 2016. december 9-én, Kolozsváron.

sokat, szólásokat, közmondásokat, találós kérdéseket, mesei fordulatokat) is. A jelentések háromnyelvű (magyar köznyelvi, román és angol, illetve a növénynevek esetében latin nyelvű) megadását általában ritualizált és/vagy élőnyelvi, összefüggő példamondatok, esetleg mondatrövidékek követik, minden esetben a lokalizálás jelölésével. A nyelvi adatok lokalizálásakor a szótár rövidítések formájában jelöli a kérdéses alakváltozat elterjedtségét: külön jelölést kap, ha az alakváltozat mindegyik földrajzi és tipológiai kategóriában megjelenik, valamint ha csak a székelyes vagy csak a mezőségi régióban, illetve típusban adathozható. Ezen felül az egyes településekre való lokalizálásakor a településnévre történik utalás. A példamondatokban előforduló, a mai beszélő számára nehezen érthető elemeket a szerkesztő feloldja, magyarázattal látja el. Az egyes szócikkek végén – a további kutatást elősegítendő – rövidítve megjelennek a felhasznált források, lehetőség szerint a *A moldvai csángó nyelvjárás atlaszának* vonatkozó térképlapjára való utalások, a nem szótári források esetében pedig a lapszám, esetleg a megfelelő ábra számának hivatkozása. A szócikkekben továbbá külön jelzést kapnak a néprajzi relevanciájú részek is.

Végezetül, a leírtak szemléltetésére álljon itt a szótár *csángó* szócikke:

csángó ~, *csángo* (ált.), *csángú* (Pp), *cángo* (Szl), *cangó*, *cangalëu* (Je), *sángó* (Bst, Ju, Kg, Ku, Pl, Pn, Szf) mn, fn *csángó*; *ceangău*; *Csángó*. – *Az csángó ide lennöt* (L). || *Vannak a csángók, még rosszabbul beszélnek.* | *Mink is a csángókhöz tartunk* (Tu). || *Azt tudszuk, hogy csángójak vadunk* (Kl). || *Nem tartjuk magunkat csángóknak, magyarok vagyunk* (Je). || *Nekünk monygyák a csángó falukból valók, hogy székejek, amijér ámesztékáltak* /= *keverték/ vagyunk az olával* (Pp). || *A csángó kétféle: mind ez olá, mind e magyar. De hogy? Nem tudja jól se olá nyelvet, de se magyar nyelvet. Ugy az ulyan mind a cigán, amelyik gyapotos cigán. Az árul is, vesz is. Az lefogja* /= *ellopja/ a récét, az melyik árul tőköt* /= *tűket/, melyik árul fésüt, árul ollót, klestyet* /= *harapófogót/...* (Di: TV.). **Nr.** *nagykalapos csángó* (L) a Magyarfaluban élöket így csúfolták a lánnyikiak; *fejürről való csángók* Roman környéki csángók (L). **Megj.** A CsángóSz. megjegyzi, hogy ezt a moldvai magyarok gúnynévnek tekintik, ők magukra a *madzsar* megjelölést használják. CsángóSz. → **alsó** ~; **beszéd, ország**

A moldvai magyar tájnyelv szótárának célközönsége nem korlátozódik a tudományos kutatást folytató dialektológusokra, nyelvészekre, hanem a felhasználók szélesebb köre számára is áttekinthető, használható kiadványként méltán tarthat számot a magyar, és ezen belül a moldvai magyar kultúra iránt érdeklődők figyelmére. A szótár második és harmadik kötete várhatóan az idei év során jelenik meg.

